

ՀԱՅՈՑ ԳԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆՈՒՄ (2007–2014 ԹԹ.)

Հայտնի է, որ Հայոց ցեղասպանության խնդիրը որոշակի տեղ ունի թուրքական քաղաքական և գիտական օրակարգերում, ընդ որում՝, «գիտական» շրջանակները, մեծ մասամբ, աշխատում են պետության կողմից իջեցված պատվերին համահունչ: Հայոց ցեղասպանության փաստի միջազգային ճանաչման դեմ, բնականաբար, առավել ակտիվ է Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարությունը, սակայն սրան զուգահեռ պետական այլ գերատեսչություններում ևս ցեղասպանության դեմ պայքարի ուղղությամբ գործում են որոշակի կառույցներ:

Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովն այն հարթակներից է, որտեղ պատգամավորները (որոնց շարքում կան նաև նախկին դիվանագետներ) ուղղակի կրկնում են պաշտոնական միօրինակ և կեղծիքներից բաղկացած թեզերը, ինչպես նաև խորհրդարանը հովանավորում և տարածում է ցեղասպանությունը ժխտող «գիտական» գրականություն: Հատկապես 2000–ական թվականների սկզբներից խորհրդարանական դիսկուրսում նկատվեց հայկական թեմատիկայի որոշակի ակտիվացում, որի դրսևորումներից կարելի է համարել այն, որ 2005 թ. ապրիլին թուրքական խորհրդարանում քննարկվեց ու հավանության արժանացավ կառավարության առաջարկը հայ և թուրք պատմաբանների համատեղ հանձնաժողով ստեղծելու վերաբերյալ, որին հետևեց վարչապետ Էրդողանի նամակը ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին¹: Սրանով փորձ արվեց տպավորություն ստեղծելու, որ

¹ Ռ. Մաֆրաստյան, Ռ. Մելքոնյան, Ա. Դումանյան, Վ. Տեր-Մաթոսյան, Հ. Չաքրյան, Ա. Հովհաննիսյան, Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն, Եր., ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014, էջ 351:

պատմաբանների հանձնաժողովի գաղափարը պաշտպանվում է ոչ միայն Թուրքիայի իշխող կուսակցության, այլ ամբողջ քաղաքական դաշտի կողմից:

Սկսած 2007 թվականից՝ Թուրքիայի խորհրդարանում Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ քննարկումներում ավելացել է նոր տարր, որը որոշակիորեն փոխել է նախկին միապաղաղ մթնոլորտը: Դա հիմնականում կապված է քրդական ընդդիմադիր ժողովրդավարական հասարակություն կուսակցության (ներկայումս՝ Խաղաղություն և ժողովրդավարություն կուսակցություն) հետ, որի մի խումբ անդամներ, ընտրվելով պատգամավոր, սկսեցին արտահայտել իշխանական տեսակետներից երբեմն տարբերվող մտքեր: Հիմնականում Թուրքիայի արևելյան շրջաններից ընտրված քուրդ պատգամավորները բավական լավ ծանոթ են Արևմտյան Հայաստանի տարածքներում նաև իրենց նախնիների կողմից կատարված ցեղասպանությանը: ԹԱՄԺ-ում Հայոց ցեղասպանության հետ կապված առաջին հայտարարություններից մեկը 2008 թվականին արեց Սղերթի պատգամավոր Օսման Օզչելիքը, ով իրենց խմբակցության անունից ելույթ ունենալիս նախ կիրառեց «հայերի կոտորած» տերմինը և նշեց. «Ցավալի է, որ անմեղ հայերը կոտորվեցին և իմ մանկությունը անցել է այդ մասին պատմություններ լսելով»²: Պատգամավորը հավելել է, որ անհրաժեշտ է ներողություն խնդրել հայերից, ինչից հետո ԹԱՄԺ-ում ստեղծվել է լարված իրավիճակ, քանի որ իշխող կուսակցության պատգամավորները ուղղակի հարձակվել են Օզչելիքի վրա և նախագահողը ստիպված է եղել ընդմիջել նիստը:

ԹԱՄԺ-ում Հայոց ցեղասպանության հարցը բավական ակտիվ քննարկման թեմա դարձավ 2009 թ. հայ-թուրքական ցյուրիխյան արձանագրությունների ստորագրումից հետո: Ինչպես և սպասելի էր, արտաքին գործերի նախարար Ահմեդ Դավութօղլուն փորձում էր ներկայացնել, թե իբր արձանագրություններով նախատեսվող պատմական հարթության հարցերով զբաղվող ենթահանձնաժողովը քննարկելու է Հայոց ցեղասպանության խնդիրը: Սակայն հենց այդ նույն նիստի ժամանակ ընդդիմադիր ժողովրդա-հանրապետական և Ազգայնական շարժում կուսակցությունները քննադատեցին կառավարությանը՝ նշելով, որ հիշատակված ենթահանձնաժողովի գործառույթը այն չէ, ինչ ներկայացնում է Դավութօղլուն և Հայոց ցեղասպանության հարցը այնտեղ չի քննարկվելու: 2009 թ. հոկտեմբերի 21-ի Թուրքիայի

² DTP'li Özçelik'ten Ermeni iddialarına destek, Hurriyet, 21, 12, 2008.

Ազգային մեծ ժողովի նիստում ցեղասպանության փաստը ժխտող թուրքական քաղաքական ուժերի փոխադարձ մեղադրանքներից առավել շատ հետաքրքիր էր ընդդիմադիր քրդական ժողովրդավարական հասարակություն կուսակցության պատգամավոր Սեւախեթթին Դեմիրթաշի ելույթը, որում նա արտահայտում էր իր կուսակցության տեսակետները: Խորհրդարանի ամբիոնից նա կատարեց մի շարք ուշագրավ հայտարարություններ՝ արժանանալով իշխող ԱԶԿ-ի, ինչպես նաև ընդդիմադիր ԺՀԿ-ի, ԱՇԿ-ի կոշտ քննադատությանը: Այսպես, ըստ Դեմիրթաշի՝ «Հայ-թուրքական հարաբերություններում կա հարյուր տարվա վաղեմության մի պատմական խնդիր: 1915–1916 թթ. այդ ժամանակվա երիտթուրք վարչախմբի կողմից Անատոլիան թուրքացնելու, իսլամացնելու նպատակով սիստեմատիկ ձևով կիրառվել է ոչ մուսուլմանների ոչնչացման քաղաքականություն»³: Անդրադառնալով հանրապետական Թուրքիայում ձևավորված ժխտողական քաղաքականությանը՝ քուրդ պատգամավորը շեշտել է. «Այդ ժամանակ հայ ժողովրդի հանդեպ կիրառվածները ընդհանրապես տեղ չեն գտել պատմության գրքերում, կրթության նախարարության հրատարակած դասագրքերում, ասես դրանք տեղի չեն ունեցել: Այսպիսով՝ հակահայկական թշնամանք է սերմանվել այս երկրում»⁴: Արձանագրելով այս իրողությունները՝ Դեմիրթաշը փաստում է, որ Թուրքիայում Հայոց ցեղասպանության հարցի շուրջ ստեղծվել է քաղաքական և գաղափարախոսական կարծրացած ընկալում և ընդգծել. «Մեր պարտականությունն է այս ամբիոնից հայտարարել մեր իմացած իրողությունների մասին»⁵:

Վերոնշյալ հայտարարություններին հաջորդեցին այլ քուրդ պատգամավորների համարձակ ելույթներն ու կարծիքները Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ և դրանք, ըստ էության, սկսեցին կազմել խորհրդարանական դիսկուրսի, թեկուզ փոքր, սակայն, այնուամենայնիվ, մի բաղկացուցիչ մաս: 2011 թ. հոկտեմբերին քրդական Խաղաղություն և ժողովրդավարություն կուսակցության Դիարբեքրի պատգամավոր Ալթան Թանը Մարդինում տեղի ունեցած մի գիտաժողովի ժամանակ հայտարարել է. «1915 թվականին տեղի է ունեցել Հայոց ցեղասպանությունը: Ես որպես քաղաքական գործիչ եմ կիրառում «ցեղասպանություն»

³ Ռ. Մելքոնյան, Հայոց ցեղասպանության խնդիրը Թուրքիայի խորհրդարանում, Հանրապետական, թիվ 10, Եր., 2011, էջ 8–9:

⁴ Նույն տեղում, էջ 9:

⁵ Նույն տեղում:

բառը, թող գրանցվի»⁶: Իր ելույթում նա անդրադարձել է նաև ցեղասպանության կազմակերպիչների և իրագործողների խնդրին՝ նշելով. «1915–ի հիմնական պատասխանատուները երիտթուրքերն են, սակայն բազմաթիվ քրդեր ևս մասնակցել են ցեղասպանությանը: Չի կարելի ասել, որ ամբողջ քուրդ ժողովուրդը զինված մասնակցել է Հայոց ցեղասպանությանը, սակայն քուրդ ղեկավարները լուրջ պատասխանատվություն ունեն ցեղասպանության հարցում»⁷: Ավելորդ չէ նկատել, որ Թանը նախկինում եղել է կրոնամետ Բարօրություն կուսակցության անդամ, սակայն իր խոսքում նա մեղադրել է նաև մուսուլման հոգևորականությանը Հայոց ցեղասպանության հարցում ունեցած դիրքորոշման համար:

Որոշ ժամանակ անց նմանատիպ մի հայտարարություն արեց Սարդիինից ընտրված քուրդ պատգամավոր Ահմեթ Թուրքը՝ նշելով. «1915–ին հայերը մեծ տառապանքներ են կրել. սրանում քրդերն էլ իրենց մեղքի բաժինն ունեն: Տեղի տալով օսմանյան քարոզչությանը՝ քրդերը հայ ժողովրդի նկատմամբ բռնություններ են իրականացրել»⁸: Նա շեշտում է, որ իրենց պապերը օգտագործվել են հայերի, ասորիների և եզդիների դեմ՝ մասնակցելով նրանց կոտորածներին և «նրանց ձեռքերն արյունոտ են, մենք սա խոստովանում ենք»⁹: Քուրդ պատգամավորը նաև շեշտում է, որ իրենք որպես թոռներ ներողություն են խնդրում իրենց պապերի արարքների համար, որոնք «իրենց կամքին հակառակ օգտագործվել են»: Այս մտքերը բարձրաձայնելուց հետո Ահմեթ Թուրքը կոչ է անում նաև Թուրքիա պետությանը ևս ներողություն խնդրելու հայերից:

Հետզհետե Հայոց ցեղասպանության խնդիրը դարձավ ընդդիմադիր պատգամավորների հռետորաբանության մի բաղկացուցիչ մաս: Սա մի կողմից՝ դարձավ թուրքական հասարակության մի որոշակի հատվածում նրանց հեղինակության բարձրամանը խթանող հանգամանք, մյուս կողմից՝ իշխող կուսակցու-

⁶ BDP'li Tan'dan Şok Sözciler!, <http://gundem.bugun.com.tr/bdpli-tandan-sok-sozler-haberi/172530>

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Ahmet Türk: Dedelerimizin eli kanlı özür dilerim, <http://t24.com.tr/haber/ahmet-turk-dedelerimizin-eli-kanli-ozur-dilerim/222931>; տե՛ս նաև 'Biz Ermenilerden özür diliyoruz, Türkler de dilesin' <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=biz-ermenilerden-ozur-diliyoruz-turkler-de-dilesin&haberid=4235>

⁹ Ahmet Türk: Dedelerimizin eli kanlı özür dilerim, <http://t24.com.tr/haber/ahmet-turk-dedelerimizin-eli-kanli-ozur-dilerim/222931>

թյան պատգամավորների հետ առճակատման և իշխանություն-ընդդիմություն պայքարի թեմաներից մեկը:

Թեմայի զարգացմանը զուգընթաց քուրդ պատգամավորները իրենց քաղաքական հայտարարություններին փորձեցին տալ նաև իրավական ձևակերպում: Այսպես, դեռևս 2012 թ. ապրիլին Խաղաղություն և Ժողովրդավարություն կուսակցության պատգամավոր Սըրրը Սուրեյա Օնդերը հայտարարել էր, որ օրինագիծ է ներկայացնելու ԹԱՄԺ, որով առաջարկելու է ապրիլի 24-ը Թուրքիայում հայտարարել «Հայ ժողովրդի ազգային սուգը և ցավերը կիսելու օր»¹⁰: Բացի այդ՝ պատգամավորը կիրառում է ցեղասպանություն տերմինը, մասնակցում Ստամբուլում ապրիլի 24-ին տեղի ունեցող հիշատակի միջոցառումներին: Նույն թվականի հունիսին Խաղաղություն և Ժողովրդավարություն կուսակցության մեկ այլ պատգամավոր՝ Հասիփ Քափլանը հայ լրագրողների հետ ԹԱՄԺ-ում հանդիպման ժամանակ նշել է, որ իրենց խմբակցությունը պատրաստվում է մի օրինագիծ ներկայացնել, որի մեջ ներառելու են Թուրքիայում տեղի ունեցած մի շարք ողբերգությունների, այդ թվում և Հայոց ցեղասպանության դատապարտումը: Սակայն մինչույն ժամանակ քուրդ պատգամավորը հայտնել է, որ իրենք գիտակցում են, որ նման օրինագիծը շանսեր չունի հաստատվելու՝ հաշվի առնելով ԹԱՄԺ-ում քաղաքական ուժերի առկա ներկայացվածությունը¹¹: Քափլանը ընդունել է, որ իրենց «պապերը ժամանակին սխալներ են թույլ տվել» և հավելել, որ այժմ էլ «Թուրքիայի խորհրդարանում Հայոց ցեղասպանությունից խոսելը շատ ռիսկային է»¹²:

Քուրդ պատգամավորները ժամանակակից Թուրքիայում հայերի նկատմամբ իրականացված բռնություններին անդրադառնալիս կրկին զուգահեռներ են տանում Հայոց ցեղասպանության հետ: Այսպես, Խաղաղություն և Ժողովրդավարություն կուսակցության համանախագահ տիկին Գյուլթեն Քըշանաքը, կուսակցության խորհրդարանական խմբակցության նիստում անդրադառնալով Ստամբուլում տարեց հայ կանանց վրա իրականացված հարձակումներին, նշել է. «Մենք գիտենք, թե ինչպես

¹⁰ ‘Ermenilerin acılarını paylaşmak istiyoruz’, http://www.radikal.com.tr/politika/ermenilerin_acilarini_paylasmak_istiyoruz-1086096

¹¹ Հայ լրագրողները Թուրքիայի խորհրդարանում Հայոց ցեղասպանության թեման են քննարկել, <http://news.am/arm/news/107586.html>

¹² Նույն տեղում:

են ցանկացել հայերին այս տարածքներից ջնջել, ինչպես են ենթարկել կոտորածների»¹³:

Հետաքրքիր է դիտարկել, որ Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ ստանդարտ ձևակերպումներից տարբերվող մտքերի երբեմն կարելի է հանդիպել նաև իշխող ԱԶԿ-ի, ինչպես նաև անկախ պատգամավորների հայտարարություններում, ելույթներում և հարցազրույցներում ևս: Այսպես, 2012 թ. ապրիլի 25-ին Հայոց ցեղասպանության խնդրին անդրադարձել և անգամ «անձամբ իր անունից» ներողություն է խնդրել իշխող ԱԶԿ-ի հիմնադիր անդամներից և Ստամբուլի պատգամավոր Իսմեթ Ուզման, ով մասնավորապես հայտարարել է. «Այդ տառապանքները Միություն և առաջադիմություն կուսակցությունն է պատճառել, այդ շրջանում և՛ հայերին, և՛ թուրքերին տառապանքները պատճառողը երիտթուրքերն են: Նրանց գործողություններում ընդունելի որևիցե բան չկա: Այդ ամենի պատասխանատուն մենք չենք, երիտթուրքերն են, սակայն մենք պետք է կարողանանք ասել. «Անցյալում տեղի ունեցած որոշ դեպքերի համար մենք ձեզնից ներողություն ենք խնդրում»: Այդ ներողությունը ես անձամբ իմ անունից ասում եմ ցեղի աքսորի համար»¹⁴: Ուշագրավ է պատգամավոր Ուզմայի կիրառած տերմինը՝ ցեղի աքսոր, որը թուրքական քաղաքական հռետորաբանության մեջ գրեթե չի հանդիպում:

Հայոց ցեղասպանության թեման որոշակի տեղ էր գրավել նաև 2014 թ. Թուրքիայի նախագահական ընտրությունների քարոզարշավի ժամանակ: Իհարկե, խոսքը առավելապես քուրդ թեկնածու Սելահեթթին Դեմիրթաշի մասին է, ով հանդիպումներից մեկի ժամանակ նշել է. «Ես մեծացել եմ Դիարբեքիում, որտեղ իմ մանկության տարիներին «հայ» բառը գործածվում էր որպես հայիոյանք, իսկ այժմ էլ մեր երկրում «հայ» բառը կիրառվում է որպես վիրավորանք: Մենք՝ թուրքերս և քրդերս, հայերի առջև պարտք ունենք և մինչև այդ պարտքը չտանք, հայ ժողովրդի աչքերին չենք կարող հանգիստ խղճով նայել»¹⁵:

Մի քանի տարի շարունակ քուրդ պատգամավորների հնչեցրած հայտարարությունները Հայոց ցեղասպանության հարցը

¹³ BDP Eş Genel Bşk. Gülten Kışanak: Ermenilerin, nasıl katliamlara uğradıklarını biliyoruz, <http://news.am/tur/news/137858.html>

¹⁴ Ermenilerden özür diledi! <http://haber.gazetevatan.com/ermenilerden-ozur-diledi/446036/9/Siyaset>

¹⁵ Selahattin Demirtaş: Ermenilere karşı Türkler ve Kürtler olarak borcumuz var, <http://t24.com.tr/haber/demirtas-kurtlere-sorulsa-cogu-ayri-devlet-istiyorum-diyecek/221016>

իրավական դաշտ տեղափոխելու վերաբերյալ, ամփոփվեցին 2014 թ. նոյեմբերին, երբ «Ժողովուրդների ժողովրդավարական կուսակցության» Ստամբուլի պատգամավոր Սաբահաթ Թունջելը ԹԱՄԺ-ին ներկայացրեց մի օրինագիծ, որի հիմնավորման մեջ կին պատգամավորը առաջ է քաշում Թուրքիայում հասարակական բարեկամության ձևավորման կարևորությունը և «պետություն-հասարակություն» համաձայնագրի ձեռք բերումը: Հասարակական խաղաղության հաստատման համար, ըստ Թունջելի, կան մի շարք խոչընդոտներ. «Բացի Դերսիմից՝ կան մարդկության դեմ իրագործված այլ հանցանքներ ևս, ինչպիսիք են Մարաշի, Սեբաստիայի կոտորածները, Հայոց ցեղասպանությունը, սեպտեմբերի 12-ի ռազմական հեղաշրջումից հետո ընդդիմության նկատմամբ իրականացված պետական ահաբեկչությունը»¹⁶: Օրենքի նախագծի համաձայն՝ Թուրքիայի նախագահը պետք է ներողություն խնդրի այդ ամենի համար, իսկ հաջորդ օրը հենց դեպքի վայրում ևս մեկ անգամ պետք է կարդա ներողության հայտարարության տեքստը, չնայած Հայոց ցեղասպանության պարագայում մի փոքր անհասկանալի է, թե որտեղ է «դեպքի վայրը»: Բացի այդ՝ առաջարկվում է այդ դեպքերի օրը հայտարարել «ազգային սգո օր»¹⁷: Օրինագծում թերևս առաջին անգամ, սակայն ոչ հստակ և առավելապես դեկլարատիվ բնույթի ակնարկ կա նաև ֆինանսական ու բարոյական փոխհատուցման հնարավորության վերաբերյալ: Թունջելը առաջարկում է նաև ստեղծել խորհրդարանական հանձնաժողով, որը կուսումնասիրի դեպքերը և պետությունը պետք է պարտավորվի բացել բոլոր արխիվները: Նկատենք, որ արխիվներ բացելու հանգամանքը միզուցե կարևորություն ունի Մարաշի, Սեբաստիայի և այլ ողբերգությունների ուսումնասիրության համար, սակայն Հայոց ցեղասպանության պարագայում դա թուրքական կեղծարարական հռետորաբանության մի մասն է կազմում և, ըստ էության, ցեղասպանությանը վերաբերող արխիվային նյութերի մեծ մասը փակ է¹⁸: Նման օրինագիծը, ինչ խոսք, նոր երևույթ է Թուրքիայի խորհրդարանական պատմության մեջ, սակայն փաստելով այս ամենի դրական կողմերը չենք կարող չնկատել և չշեշտել, որ օրինագծում, ըստ էության, Հայոց ցեղասպանության հարցը թվարկվում է ի շարս այլ ողբերգությունների, որոնք ո՛չ ծավալով,

¹⁶ HDP'den olay yaratacak 'Ermeni' teklifi!, Milliyet, 26, 11, 2014.

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ 'Açık' denilen arşive girmesi yasak, Agos, 31, 12, 2014; Tarihçiler 'açık' arşivleri anlatıyor, Agos, 19, 05, 2014.

ոչ հետևանքներով համեմատվելու որևէ եզր չունեն Հայոց ցեղասպանության հետ: Սրանով նաև անտեսվում է Հայոց ցեղասպանության բացառիկությունը և նաև այդ հարցի հետ անմիջականորեն կապված Հայոց հայրենագրկության խնդիրը:

Այդ նույն համատեքստում կարևոր է նկատել, որ քուրդ պատգամավորների և քաղաքական գործիչների հայտարարությունները ինչքան էլ որ նոր են թուրքական քաղաքական դաշտում և հռետորաբանության մեջ, սակայն, այնուամենայնիվ, մեզ համար դրանցում կան անընդունելի կարևոր կետեր: Այսպես, նախկին պատգամավոր և ներկայումս Մարդինի քաղաքապետ Ահմեթ Թուրքը, որը, ինչպես նշվեց վերևում, քանիցս անդրադարձել է Հայոց ցեղասպանության խնդրին, վերջերս Ստոքհոլմում հայտարարություն է արել, որում կան ինչպես օբյեկտիվ կետեր, այնպես էլ պատմական ճշմարտությանը որոշակիորեն չհամապատասխանող դրույթներ: Նա հայտարարել է, որ Հայոց ցեղասպանության ժամանակ որոշ քրդական աշիրեթներ նույնպես մասնակցել են սպանդին և այնուհետ ներողություն խնդրել ասորիներից, հայերից և եզդիներից. «Մենք այսօր որպես որդիներ և թոռներ ցավ ենք ապրում այն բանի համար, որ մեր պապերը, հայերը մասնակցել են այդ կոտորածներին: Մենք երբեք չենք մոռանալու մեր եղբայրական ազգերի կրած ցավերը: Ասորի, հայ ժողովուրդներից և մեր եզդի եղբայրներից խնդրում են, որ մեզ ներեն»¹⁹: Ահմեթ Թուրքը իր ելույթում չի նշել Հայոց ցեղասպանություն եզրը, այլ 1915-ի ցեղասպանություն՝ դրա մեջ ներառելով հայերի, ասորիների, եզդիների, հույների ցեղասպանությունները, այսինքն՝ սրանով ստվերվում և անտեսվում է Հայոց ցեղասպանության բացառիկությունը: Այնուհետ քուրդ քաղաքական գործիչը նշել է, որ «Քուրդիստանի» իրական տերերը հայերը, ասորիները և եզդիներն են, և «Քուրդիստանը» քրդերի հետ հավասար նաև նրանց հողն է²⁰: Փաստորեն չի տրվում այդ տարածքների իրական անվանումը՝ Հայաստան, և երկրորդ համահավասարեցման նշան է դրվում հայերի, ասորիների ու եզդիների կրած զրկանքների միջև: Ճիշտ է, ցավերը հնարավոր չէ համեմատել, սակայն հստակ պետք է նշել, որ հայերը ցեղասպանության հետևանքով նաև հայրենագրկվել են, կորցրել են իրենց հայրենիքի զգալի մասը, որն այսօր անվանում են Քուրդիստան:

¹⁹ 1915 yaklaşırken Ahmet Türk özürl diledi: “Süryani, Ermeni ve Ezidilerden bizleri bağışlamalarını diliyoruz”, <http://marksist.org/ahmet-turk-suryani-ermeni-ve-ezidilerden-bizleri-bagislamalarini-diliyoruz.html>

²⁰ Նույն տեղում:

Այնուամենայնիվ, ներկայումս թուրքական քաղաքական և մասնավորապես խորհրդարանական օրակարգում Հայոց ցեղասպանության խնդրի ներառումը մեծապես կապված է քուրդ քաղաքական գործիչների հետ և արժևորելով հանդերձ նրանց ջանքերը՝ չպետք է անտեսել այն կարևոր պատմագիտական և քաղաքագիտական շեղումներն ու անճշտությունները, որոնք երբեմն տեղ են գտնում նրանց ելույթներում: Միևնույն ժամանակ կարող ենք փաստել, որ Հայոց ցեղասպանության խնդրի շուրջ Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում շարունակվում են զարգացումներ, որոնք մի կողմից՝ ցույց են տալիս թուրքական քաղաքական մեքենայի մշակված և հետևողական պայքարը ցեղասպանության փաստի ճանաչման դեմ, իսկ մյուս կողմից՝ ապացուցում կեղծիքի վրա հիմնված այդ քաղաքականության սնանկությունը: